

tematik, ferâiz, kaligrafi ve mühendislikle ilgili araştırmaları olduğu, astronomi ilmine ait bir mecmuada bazı ilmi notları yanında (Muhamed Hadžijahić, IX/17 [1935-36], s. 221-222) bir eserinin de bulunduğu zikredilmiş olmakla birlikte böyle bir esere rastlanmamıştır (Şabanović, s. 593). Kendisinin hazırladığı iki mücessem küre bugün Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'nde korunmaktadır. Bunlardan biri 1878'de, diğeri daha geç bir tarihte yapılmıştır. Muvakkithânedeki görevi esnasında Bosna-Hersek için hazırladığı takvim vilâyetin neşrettiği *Bosna Salnâmeleri*'nde (1866) yer almıştır (Nurudinović, X-XI [1960-61], s. 253-265).

Sâlih Sıdkı'nın en önemli eseri Türkçe kaleme aldığı *Târih-i Bosna*'dır. Olayları kronolojik sırayla ayrıntılı biçimde anlatan eser Bosna'daki valilerin değişimini esas alır ve Bosna'nın 1414'ten 1878'e kadar olan dönemini kapsar. Ancak XV-XVII. yüzyıllara dair verilen bilgiler pek sağlam değildir; XVIII ve XIX. yüzyıllara ait bilgiler ise daha dikkatli ve ilmi esaslara bağlı olarak kaydedilmiştir. Eserin başlangıç bölümünde Bosna'nın Osmanlı öncesi tarihine de temas edilmiştir. Bu da Osmanlı öncesini inceleyen ve Sırp-Hırvat literatürüne ait kaynaklara dayanan ilk İslâmî kaynak diye anılmasına vesile olmuştur. Osmanlı dönemi 1414'te Bosna Beyi İshak Bey'den başlayıp 1878'e kadar getirilmiştir. Eserin kaynakları arasında tarihî dokümanlar, arşiv belgeleri ve bilhassa mahkeme sicil kayıtları da bulunmaktadır. *Târih-i Bosna*'nın bir nüshası Saraybosna Şarkiyat Enstitüsü'ndedir (Orientalni Institut, nr. 766). Seyfeddin Kemura için istinsah edilmiş bir başka nüshası daha sonra Saraybosna Şarkiyat Enstitüsü'ne intikal etmiştir (Orientalni Institut, nr. 3459). Muhammed Enveri Kadiç'in dört cilt halinde istinsah ettiği yazma ise Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'ndedir. Kadiç ayrıca bu eseri yirmi sekiz ciltlik *Târih-i Enveri* adlı kitabına aynen almıştır. 1992-1995 Bosna savaşı esnasında Saraybosna Şarkiyat Enstitüsü içindeki kitaplarla birlikte yakıldığı için Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'ndeki nüsha eserin tek yazma nüshası olarak kalmıştır. *Târih-i Bosna*'nın meçhul bir mütercim tarafından yapılmış Almanca ve Boşnakça tercümelemleri bulunmaktadır. Orijinal Türkçe metinle bu çeviriler henüz yayımlanmamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Mehmed Handžić, *Književni Rad Bosansko-Hercegovačkih Muslimana, Državna Štamparija*, Sarajevo 1934, s. 41-42; a.mlf., *el-Cevherü'l-esnâ fi terâcimi 'ulemâ'i ve şu'arâ'i Bosna* (nş.

Abdülfettâh Muhammed el-Hulv), Kahire 1413/1992, s. 114; Amir Ljubović – Sulejman Grozdanić, *Prozna Književnost u Bosni i Hercegovini na Oriđentalnim Jezicima*, Sarajevo 1955, s. 138, 218; Hazim Šabanović, *Književnost Muslimana BiH na Oriđentalnim Jezicima*, Sarajevo 1973, s. 592-599; Fehim Nametak, *Pregled Književnog Stvaranja Bosansko-Hercegovačkih Muslimana na Turskom Jeziku*, Sarajevo 1989, s. 243-244; Franz Babinger, "Fünf Bosnisch-Osmanische Geschichtsschreiber", *Glasnik Zemaljskog Muzeja*, XLII/2, Sarajevo 1930, s. 169-172; Muhamed Hadžijahić, "Salih ef. Muvekit", *Novi Behar*, IX/17, Sarajevo 1935-36, s. 221-222; Biserâ Nurudinović, "Bosanske Salname", *POF*, X-XI (1960-61), s. 253-265; Muhamed Kantardžić, "Gazi Husrev-Begova Sahat-Kula i Muvekitihana i Način Mjerenja Vremena", *Anali GHB*, II-III (1974), s. 175-176; Mahmud Trajčić, "Hafizi-Kutubi Gazi Husrevbegove Biblioteke", a.e., V-VI (1978), s. 47; Jasminko Mulaomerović, "Nekoliko Klasičnih Pomorskih Astronomskih Instrumenata u Gazi Husrev-Begovoj Muvekitihani u Sarajevu", a.e., XI-XII (1985), s. 88-89; a.mlf., "Muvekkithane, Muvekkiti i Mjerenje Vremena", a.e., XV-XVI (1990), s. 273-274; a.mlf. – Edina Sikirić, "Globusi Zemlje Saliha Hadžihusejnovića Muvekiti", *POF*, XLIV-XLV (1994-95), s. 391-403.

FEHİM NAMETAK

MUVÂLÂT

(bk. VELÂ).

MUVÂREBE

(المواربة)

Bir ifadesi yüzünden tepkilere mâruz kalan şair veya edibin, sözünde yaptığı bir değişiklikte tepkiyi ortadan kaldırması anlamında edebî sanat.

Sözlükte "akıllı ve zeki olmak" anlamındaki **ireb** (**erâbe**) kökünden türeyen **muvârebe** "birine karşı akıllı ve kurnaz davranmak" demektir. Kelimenin aslı **muârebe** iken hemzenin "vâv" a dönüşmesiyle muvârebe şeklini almıştır. Muvârebenin "muhtaç olmak" mânasındaki **ereb** veya "bozulmak" anlamındaki **verb** (**vereb**) kökünden türediği de ileri sürülmüştür (*Lisânü'l-'Arab*, "erb", "vrb" md.leri). Muvârebe bir ifadesinden dolayı tepkiye, cezaya veya tehlikeye mâruz kalan bir sözün sahibinin hareke, nokta, harf, kelime veya i'rab değişikliği yapması, kelime eklemesi yahut çıkarması ile gerçekleşir ve bu değişikliklerle ifadedeki sakıncalı durum ortadan kalkar. Değişiklik sözün bünyesinde gerçekleşirilirse "muttasıl muvârebe" adını alır. İfadenin dışında hoşça giden esprili söz, nükte, güldüren bir fıkra veya güçlü bir

kanıt yoluyla gerçekleşen şekle de "munfasıl muvârebe" denilir. Tesbit edilebildiği kadarıyla konuyu muvârebe adıyla ilk ele alan âlim Hatîb et-Tebrîzî'dir (*el-Vâfi*, s. 300-303). Muvârebe daha sonra edebiyat, belâgat ve bediyyât eserlerine ilâve edilen bazı örnekler dışında aynen devam etmiştir.

Hâricî şairi İtbân el-Harûrî'nin, Şebîbiyye fırkası lideri Şebîb b. Yezîd eş-Şeybânî'yi halife (emîrül'l-mü'minîn) olarak niteleyen şu cümlesi tahrîf (hareke veya i'rab değişikliği) muvârebesinin bilinen en güzel örneklerinden biridir: "Sizde Mervân ve oğlu ile Amr, Hâşim ve Habîb varsa bizde de Husayn, Butayn, Ka'neb ve bir de emîrül'l-mü'minîn Şebîb vardır." Bundan haberdar olan Emevî Halifesi Hişâm b. Abdülmelik'in şairi huzuruna çağırarak "وَمَنْ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ شَيْبِيبُ" ("Bizden de emîrül'l-mü'minîn Şebîb var) sözünü sen mi söyledin?" diye sorunca, "Hayır efendim, ben, وَمَنْ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ شَيْبِيبُ" (Ey emîre'l-mü'minîn, bizden de Şebîb var) demiştim" cevabını vermiş ve halifenin hışmından kurtulmuştur. İtbân "emîrül'l-mü'minîn" kelimesinin harekesini fetha (emîre) yapmak suretiyle onu muhatap konumuna çevirmiş ve hilâfeti Hişâm'a nisbet edilmiş bir şekle getirmiştir (*a.g.e.*, s. 300-303; İbn Ebû'l-İsba', *Tahrîrül't-Taħbîr*, s. 249-250). Yûsuf sûresinde anlatıldığı üzere (12/70-80) Hz. Yûsuf hırsızlık yaptığı iddiasıyla öz kardeşi Bünyâmîn'i alıkoymuş, üvey kardeşleriyle birlikte geri dönmesine izin vermemişti. Kardeşlerin en büyüğü diğerlerine, babalarının Bünyâmîn'i koruyacaklarına dair kendilerinden aldığı sözün hatırlatarak bu durumda Ya'kûb'un huzuruna çıkamayacağını söylemiş ve onlardan geri dönüp babalarına oğlunun hırsızlık yaptığını bildirmelerini istemişti. İbn Abbas'tan nakledilen bir rivayette dayanan bazı âlimler, hem gerçeğe uygun bir ifade hem de Hz. Ya'kûb'u ikinci bir üzüntüden kurtaracak bir muvârebe olarak âyetteki "إِنَّ ابْنَكَ سَرَقَ" (Oğlun hırsızlık yaptı) ifadesini "إِنَّ ابْنَكَ سَرَقَ" (Oğluna hırsızlık isnat edildi) şeklinde okumayı tercih etmişlerdir (İbn Ebû'l-İsba', *Bed'ü'l-Kur'ân*, s. 94-95).

Şair Ebû'l-Mikdâd el-Hüzelî'nin bir yerinde Ca'fer b. Süleyman el-Hâşimî için kullandığı "ابن الرائية" ifadesi tashîf (harf, nokta değişikliği) muvârebesinin güzel örneklerindedir. Ca'fer tarafından huzura çağrılan şair şiirin kendisine ait olduğunu, fakat yanlış okunduğunu, doğrusunun ابن الرائية (ölülerine ağıt söyleyen kadının oğlu) şeklinde olacağını söylemiştir (Ab-

MUVÂREBE

dülğanî b. İsmâil en-Nablusî, s. 64). Bedîiyye nâzımlarının bu sanatla ilgili beyitlerinde de tashîf muvârebese hâkimdir (İbn Hicce, s. 112-113; Abdülğanî b. İsmâil en-Nablusî, s. 63-65).

Kaynaklarda hazîf muvârebese için daha çok Ebû Nuvâs'ın bir beyti örnek olarak gösterilir. Hârûnürreşîd'in çok sevdiği, çeşitli takırlarla süslü siyahî câriye Hâlisâ'nın yanında bulunduğu bir sırada Ebû Nuvâs huzura girmiş, halifeyi güzel beyitlerle övmesine rağmen umduğu ilgiyi göremeyince huzurdan çıkarken kapının üzerine şu beyti yazmıştı; **لقد ضاع شعري على** "kama ضاع حلي على خالصة" (Şiirim kapınızda zayı oldu, takırlar Hâlisâ'nın üzerinde zayı olduğu gibi). Beyitten haberdar edilen halife Ebû Nuvâs'ı huzuruna çağırılmış, şair kapıdan girerken **ضاع** (zayı oldu) fiilinin son harfinin alt uzantısını silerek (hazîf) kelimeyi **ضاء** (parladı) haline getirmek suretiyle tehlikeyi savdığı gibi ayrıca 1000 dirhemle ödüllendirilmiştir (Abdülğanî b. İsmâil en-Nablusî, s. 64).

Kaynaklarda kelime değişikliği muvârebese örnek olarak şair Nusayb b. Rebâh'in şu beyti zikredilir: **أهيم بدعد ما حبيت** "فان أمت / فواكمدني من ذا يهيم بها بعدي" (Da'd'ı yaşadığım sürece tutkuyla seveceğim, ölürsem vah vah, benden sonra onu kim sever?). Zamanın şairlerine yönelttiği eleştirileriyle tanınan Hz. Hüseyin'in kızı Sükeyne'nin, "Bu ifadende sevgiline değil senden sonra onu sevecek kişiye üzülmüşsün" demesi üzerine şair ikinci mısraı **فواكمدني** "ممن يهيم بها بعدي" (Benden sonra onu sevecek kimseden dolayı vah benim kalbim) şeklinde değiştirmiştir (Hatîb et-Tebrîzî, s. 302).

İfade değişikliği yoluyla gerçekleştirilen muvârebe örneklerinden biri şudur: Dimaşk kadısı Amr b. Ebû Bekir el-Adevî'nin Me'mûn'a hitaben söylediği, "Jurnalçilerin benim hakkımda sana taşıdığı haberler doğru ise İslâm'dan uzak olayım" şeklindeki dizesini duyan Me'mûn, İslâm'dan uzak olmayı isteme dışında yapacak yemini bulunmayan bir kadının görevinde kalmasının uygun olmayacağını söyleyerek onu vazifesinden azletmiş, bunun üzerine kadı **بوت من الإسلام** (İslâm'dan uzak olayım) ifadesini **حرمت مني منك** (Senden umduğum bütün beklentilerimden mahrum olayım) şekline çevirerek görevine dönmüştür (a.g.e., s. 301-302).

Munfasıl muvârebeye misal olarak Emevî sarayının hıristiyan şairi Ahtal'ın Abdülmelik b. Mervân'a verdiği cevap zikredilebilir. Ahtal bir şiirinde (*Divân*, s. 161-162) kabilesi Tağlib ile Cahhâf b. Hakîm es-Sel-

mî'nin kabilesi arasında çıkan, çok sayıda Tağlibli'nin öldürüldüğü Cahhâf vak'asından söz etmişti. Şiirini Abdülmelik'e okuduğu esnada "Bu zulme ya Emevî yönetimi son verir ya da Tağlib onlarla bütün ilişkileri keserek çekip gider" anlamındaki dizesine kızan halifenin, "Hıristiyan kadının oğlu, nereye?" diye sorması üzerine şair "cehennem" diye cevap verince halife, "Başka şekilde cevap verseydin seni öldürürdüm" demiştir (Hatîb et-Tebrîzî, s. 302-303).

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "erb", "vrb" md.leri; Ahtal, *Divân* (nşr. Râcî el-Esmer), Beyrut 1413/1992, s. 161-162; Hatîb et-Tebrîzî, *el-Vâfi fi'l-'arûz ve'l-kavâfi* (nşr. Ömer Yahyâ – Fahreddin Kabâve), Dimaşk 1399/1979, s. 300-303; İbn Ebû'l-İsba', *Tahrîrû't-Taħbîr* (nşr. Hifnî M. Şeref), Kahire 1383, s. 249-252; a.m.f., *Bedî'u'l-Kur'ân* (nşr. Hifnî M. Şeref), Kahire 1392/1972 s. 94-95; İbn Hicce, *Hizânetü'l-'edeb*, Kahire 1304, s. 112-113; Abdülğanî b. İsmâil en-Nablusî, *Neḫḫatü'l-ehḫâr*, Beyrut 1404/1984, s. 63-65.

İSMÂİL DURMUŞ

el-MUVATTA'
(الموآآ)İmam Mâlik'in
(ö. 179/795)

sahih rivayetleri derlediği eseri.

Müellif, Medineli bazı âlimlerin hadis kitabından çok fıkıh kitabına benzeyen "el-Muvaḫḫa" adlı çalışmalarını gördükten sonra Hz. Peygamber'in hadisleriyle birlikte Medine halkının uygulamasını (amel-i ehli Medîne) yansıtan sahâbe görüşlerini ve tâbiinin fetvalarını da toplamak üzere bu eseri kaleme almış ve ona *el-Muvaḫḫa*' (gözden geçirilip ayıklanan, kolayca anlaşılabilir, üzerinde fikir birliği edilen kitap) adını vermiştir. Ebû Ca'fer el-Mansûr'un -ve daha sonra Mehdi-Billâh ile Hârûnürreşîd'in- eserin nüshalarını çoğaltıp ülkenin her yanına göndermek ve hukukî uygulamalarda esas alınmasını sağlamak istediğini söylemesi üzerine İmam Mâlik'in bunu doğru bulmadığı, İslâm toplumlarına dağılmış olan sahâbenin Resûl-i Ekrem'den öğrendikleri farklı uygulamaları rivayet ettiklerini ve oralarda bunların esas alındığını belirterek halifeyi bu düşüncesinden vazgeçirdiği bilinmektedir. Ebû Ca'fer el-Mansûr'un tekliyle telifine başlanıp 159'da (776) tamamlanan, kitab ve bab tertibinde tasnif edilen ilk eser olduğu belirtilen *el-Muvaḫḫa*'ın önceleri 10.000 (veya 4000) hadis ihtiva ettiği, İmam Mâlik'in eserini her yıl yeniden ele alıp ihtisar ede-

rek bugünkü hale getirdiği (Kâdî İyâz, I, 193) ve bu çalışmaların kırk yıl sürdüğü zikredilmiştir. *el-Muvaḫḫa*'da yer alan rivayetler arasında tertip ve rivayet sayısı bakımından görülen farklar, o dönemde bu nevi metinlerin harfiyen istinsah edilmiş şekillerine az kıymet verilmesi ve bunları nakil işini üzerine alanların büyük bir serbestlikle hareket etmesi (*İA*, VII, 254) yüzünden değil bizzat musannifinin esere sürekli müdahalesi sebebiyle meydana gelmiştir.

Güvenilir râvilerden sahih hadisler alındığı için *el-Muvaḫḫa*'ı sahih kitaplar arasında sayanlar bulunduğu gibi onda mürsel, münkatî ve belâğî türünden rivayetlerin yer aldığı belirtilen de vardır. İmam Mâlik ile onun görüşlerini benimseyenlere göre *el-Muvaḫḫa*'daki bütün hadisler sahihtir. Ma'mer b. Râşid, İbn Ebû Zî'b, Süfyân es-Sevrî, Süfyân b. Uyeyne gibi hadis âlimleri, eserdeki mürsel ve münkatî rivayetlerin başka tariklerle muttasıl olarak geldiğini ortaya koymak üzere yine *el-Muvaḫḫa*' adıyla eserler tasnif etmişlerdir. Mâlikî mezhebine mensup âlimler *el-Muvaḫḫa*'a ilk sırada yer vermekle beraber onun *Şahîḫayn*'den sonra geldiğini kabul etmişlerdir. Hadis kitaplarını beş kısma ayıran İbn Hazm'ın *el-Muvaḫḫa*'a beşinci sırada yer vermesini isabetli bulmayan Zehbî, *Şahîḫayn*'den hemen sonra gelen eserin Ebû Dâvûd ve Nesâî'nin *es-Sünen*'leriyle birlikte zikredilmesi gerektiğini söylemiştir (*A'lâmü'n-nübelâ*, XVIII, 203). İbn Abdülber en-Nemerî de *el-Muvaḫḫa*'daki mürsel, münkatî ve mu'dal hadislerin muttasıl senedleri bulunduğunu *et-Temhîd*'de göstermiş, orada "belagani" ve "ani'sika" diye rivayet edilen altmış bir hadisten sadece dördünün senedlerini bulamamış, İbnü's-Salâh ise onların da muttasıl olduğunu *Risâle fi vaḫḫi'l-belâğâti'l-erba'a fi'l-Muvaḫḫa*'da ortaya koymuştur. Henüz *Şahîḫayn*'in tasnif edilmediği bir dönemde İmam Şâfiî'nin, yeryüzünde Allah'ın kitabından sonra en sahih kitabın *el-Muvaḫḫa*' olduğunu söylemesi de bu görüşü desteklemektedir. *Kütüb-i Sitte* gibi hadis kitaplarının tasnifinde de bu eserin metodundan faydalanılmış, diğer taraftan *Kütüb-i Sitte*'nin altıncı kitabı sayılan İbn Mâce'nin *es-Sünen*'i yerine Kuzey Afrikalı âlimler *el-Muvaḫḫa*'ı kabul etmiştir.

Altmış bir kitaptan meydana gelen *el-Muvaḫḫa*'da Ebû Bekir el-Ebherî'ye göre 600'ü müsned, 222'si mürsel, 613'ü mevkuf ve 285'i maktû olmak üzere toplam